

НАУЧНИ РАД

УДК 027.7:022(497.11)
УДК 061.27:929 CARNEGIE”1919/1926”
УДК 727.8(497.11)”1919/1926”

ДЕЛАТНОСТ КАРНЕГИЈЕВИХ ЗАДУЖБИНА НА БАЛКАНУ
ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА:
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА У БЕОГРАДУ, 1919-1926

Надин Акунд*

Колумбија универзитет, Њујорк

Превод с енглеског: Александра Павловић

Кључне речи: Карнегијева фондација за мир, Универзитетска библиотека у Београду, изградња

Име и дело господина Карнегија неодвојиво је повезано са његовим доприносом у изградњи библиотека у многим земљама. Он је имао дубоку веру у моћ образовања и јавних библиотека, као и у њихове улоге у стварању јавног мишљења у демократски организованим друштвима. Чини се дакле сасвим природном изградња библиотеке у Београду, престоници Србије... два пута освајаном током Великог рата, као поклон Карнегијеве фондације за сећање на херојску одбрану српског народа (1). Ове речи записао је Николас Батлер (1862-1947), директор за односе и образовање у Карнегијевој задужбини и један од главних учесника у пројекту библиотека. Овај ограничени али значајан пројекат припада широком спектру радова на обнови Европе после Првог светског рата. У то време, Карнегијева задужбина је обнављала напоре на успостављању међународног помирења и учествовала у сасвим новој врсти међународне политике (2). Појавили су се нови актери: Сједињене Америчке Државе су ступиле на међународну сцену; у Југоисточној Европи су установљене нове државе, а међу њима и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца; најзад, појавили су се и нови играчи, као кључни елемент, чија

*nadine.akhund@gmail.com

ће улога и учешће у међународним пословима током 20. столећа тек почети да расте - непрофитне организације, посебно оне чије ће визије бити снажно финансијски подржане, каква је Карнегијева задужбина за питања међународног мира (CEIP).

У чему је могла да буде веза између моћних институција каква је била Карнегијева задужбина за питања међународног мира, основана далеко, у САД и Србије, као дела нове краљевине, створене непосредно после рата? У Карнегијевој задужбини је постојала група људи решених у намери да приступе обнови разрушене Европе. Потекли већином из предратних покрета за мир, ови адвокати, професори и дипломате су веровали да рат, иако не може да се спречи, може да буде кодификован међународним правом и арбитражем. Присутни у целој Европи и Сједињеним Државама, ови људи су се окупили у Карнегијевој задужбини децембра 1910, у некој врсти неформалног и наднационалног удружења. Њихов водећи човек је био амерички индустријалац Ендру Карнеги (1835-1919), који је подржавао мировни покрет у свету повезујући економски прогрес и развој, као кључни гарант мира у свету. Пореклом из Шкотске, магнат у производњи челика, Ендру Карнеги је био један од најуспешнијих пословних људи свог времена али и убеђени филантроп, који је добар део свог богатства наменио побољшању услова живота људи. Године 1912. Карнегијева фондација је основала Европски центар су Паризу. Ендру Карнеги се окружио академицима и политичким вођама: Фјодором Мартенсом (Fedor Martens, Русија), Семјуелом Датонем (Samuel Dutton, USA), Хенри Ламаш (Henry Lammasch, Аустрија) и Николасом Батлером (Nicholas Butler), председником Колумбија универзитета од 1901-1945. Године 1910, Батлер је успео да убеди Карнегија да оснује фондацију а постао је и председник

Задужбине 1925. године. Такође, Пол Д'Естурнел де Констан, француски дипломата, био је први председник Европског центра и много се залагао на промовисању идеје арбитража (3). Карнегијева фондација је имала три циља: промовисање идеје о међународном разумевању и сарадњи, проучавање узрока и утицаја ратова (питања цивилног становништва) и најзад – подршку успостављања концепта међународног права.

Који разлози су могли да наведу Карнегијевој задужбину да 1919. изабере Београд, од свих осталих градова који су претрпели ратња разарања? Ратна страдања у Србији су била позната у Сједињеним Државама. Поред огромних разарања, о ужасним условима у којима је становништво живело извештавала је америчка штампа, *Њу Јорк Тајмс* од 15. октобра 1917. писао је да су *тамо (у Србији) ратна разарања гора него у Белгији и Румунији* (4). Џон Рид је у књизи *Рат у источној Европи* дао снажан опис Београда када је у њега улазио: *Свуда су били видљиви трагови артиљеријске паљбе... граната је разнела кров војне школе... Универзитет у Београду био је гомила рушевина. За Аустријанце ово је била посебна мета...* У ствари, бомбардовање Универзитета је почело у сам освит рата, јула 1914. (5). Посебну улогу у извештавању о рату у Србији одиграо је амерички Црвени крст. Њихов Ратни савет је организовао велику подршку, која је укључивала јавне састанке и оснивање фондова широм Америке. *Билтен Црвеног крста* је 1917. године је наглашавао да је *цивилно становништво у Србији страдало подједнако колико и војска* (6), мислећи овде на повлачење војске у зиму 1915-1916. Поред овога, учешће Карнегијевој фондације у региону није било нова ствар. Године 1913, после Другог балканског рата, Карнегијева задужбина је послала осмочлану делегацију која је требало да истражи узроке рата и утицаје на цивилно становништво. Одлуку су донели

Батлер и Д' Естурнел де Констан, а резултат је био добро познати извештај објављен 1914. године, први широко оглашени документ који се готово искључиво односио на цивилно становништво у ратном стању. Исте године, два друга извештаја Балканске комисије при Карнегијевој задужбини наглашавају значај праћења ситуације на Балкану (7). Најзад, године 1919, брига за цивилно становништво у ратним збивањима одмакла је за још један корак даље, апострофирајући овога пута ситуацију у којој се нашло цивилно становништво у постратном контексту, посебно улогу јавног мњења и образовања. Према Николасу Батлеру, нарочито се ценило јавно мњење, као потенцијална снага коју је требало информисати и образовати, како би се коначно допринело спречавању даљих конфликта.

Сврха овог рада је да опише изградњу библиотеке и то из два угла: најпре, како је вођена и завршена сама изградња, од стране мале групе људи, различитог порекла и из различитих земаља (САД/Србија). Друго, да проучи троструке релације између три снажно супротстављена актера: једне приватне организације (Карнегијева задужбина) и две државне (Краљевина СХС/Сједињене Америчке Државе), једне, дакле, тек основане и једва међународно признате и друге, као нове снаге на међународној позорници. У раду се такође подвлачи улога српских званичника који су били у контакту са Карнегијевом задужбином и имали учешћа у различитим фазама овог библиотечког пројекта.

1 Почеци пројекта библиотека: избор, иницијатива и политика Е. Карнегија

1.1 Трострука операција: Лувен, Ремс и Београд

Концепт реконструкције и обезбеђивање помоћи као вид доприноса светском миру није никако била нова тема. Она је припадала напорима који су филантропи већ предузимали, у склопу енглеских и америчких

мисионарских учешћа у региону још од краја Кримског рата, као и њиховог присуства у Албанији, Бугарској и Македонији од 1870-1900 (8). Године 1918. рад ових филантропа је добио сасвим ново значење увођењем дуплог концепта помирења и обнове. Овде је потребно подвући да ова иницијатива Карнегијеве задужбине није била јединствен случај и да су и друге институције, као Рокфелерове (Rockefeller) и Хуверове (Hoover) подједнако у овом процесу узимале учешћа. Да бисмо разумели како је рођена Универзитетска библиотека у Београду, неопходно је сагледати развој догађаја у периоду 1917-1919. Реконструкција јавних грађевина порушених урбаних делова, посебно у Београду, био је део ширег пројекта који је обухватао и Лувен у Белгији, и Ремс у Француској. Шестог априла 1917. године, Сједињене Америчке Државе су објавиле рат Немачкој. Једва две недеље касније, 20. априла 1917, Одбор повереника Карнегијеве задужбине је усвојио резолуцију за установљење фондова за послератну реконструкцију (9). Године 1918, месец дана после примирја, Одбор повереника је донео нову резолуцију, тачно 16. децембра, као амандман на ону из априла 1917, у којој се изјављује да је Извршни одбор... *као чин саосећања према ратним страдањима недожног и беспомоћног цивилног становништва* (10), одлучио да се засебни фонд додели Француској, Белгији, Србији и Русији. Додато је такође да ће помоћ бити упућена и неким деловима Отоманске империје (Јерменији и Сирији). Почела је преписка између Карнегијеве задужбине у Сједињеним Америчким Државама и бројних влада. Општи одговор се односио на чекање да се рат заврши. Карнегијева задужбина је, међутим, желела да установи шта је потребно реконструисати. И најзад, 18. јануара 1919. године, почела је Париска мировна конференција. Два месеца касније, 16. марта,

извештај Карнегијеве задужбине је навео да су представници Белгије сугерисали да... *Извршни одбор Карнегијеве задужбине може да размотри реконструкцију Универзитетске библиотеке у Лувену* (11)... Тада је усвојен принцип обнављања библиотека у Европи а касније ће бити проширен на Београд и Ремс. Зашто библиотеке а не неке друге велике јавне грађевине? Ендру Карнеги је управо у образовању и писмености видео бедем против дивљаштва. Такође је био убеђен да су знање и читање кључни елементи успостављања бољих услова живота људи. Карнеги је велики део свог богатства посветио изградњи око 1 679 библиотека у САД-у, а преко 2 500 у земљама енглеског говорног подручја. Како је белгијски одговор истакао, пројекат библиотека је био оправдан *због удружења господина Карнегија, његовог личног заузимања и његовог добročинства у погледу библиотека* (12).

Трифрда су изабрана по свом симболичном значењу. Универзитетска библиотека у Лувену је била једна од најстаријих у Европи. Основао ју је Војвода од Бургоње 1426. године. Претворена је у пепео августа 1914. године. Изгорело је 300.000 волумена, а град је, као и Ремс, био срушен до темеља. Овај други град је изабран због свог симболичног значења. Како је стајало у извештају од марта 1921. године, *Ремс, у коме се налазила катедрала из 13. века и у коме су се крунисали француски краљеви, представља и симболизује традицију и дух Француске* (13). Београд, град од изузетног стратешког значаја, био је једини главни град и једини град у источној Европи који је Карнегијева задужбина изабрала за пројекат реконструкције. За јавно мњење, све три земље биле су повезане ратним страдањима а у штампи се писало да се у погледу страдања Србија изједначава са Белгијом (14). У *Њу Јорк Тајмсу* од 15. октобра 1917. налазимо изјаву: *Одмах уз Белгију и Француску стоји*

Србија, као главни центар америчке помоћи. А Миленко Веснић 1917. године пише: У Белгији и Србији, као и у Француској, бомбардовани су и спаљени неутврђени градови, оскрнављене су и спаљене цркве, спаљене и опљачкане библиотеке. Треба ли да вас подсетим на Лувен и Ремс, као и на Београд? (15) Карнегијева задужбина у објашњењу избора ова три града користи исти вокабулар: ужасна страдања због немачког бомбардовања, теутоунску инвазију, потребу за присуством како би се заштитило цивилно становништво, душу Француске или Србије, херојски отпор нападу јачег, зверствима итд.

Изградњу ових библиотека треба схватити као труструку операцију, која је спровођена неколико година и завршена готово у исто време. Дефинитивна одлука у погледу Лувена донесена је у октобру 1919, док се преговори о изградњи београдске библиотеке окончани у фебруару 1920 (16). Коначна одлука за Ремс је званично донесена у новембру 1920 (17). Почетак радова је прослављен на подједнако званичним церемонијама постављана камена темељаца 23. јуна 1921. године у Београду, 20. јула у Ремсу и 28. јула у Лувену. Најпре је отворена библиотека у Београду, маја 1926, годину дана касније у Ремсу (јуни, 1927) и најзад у Лувену (јули 1928). Утрошена средства су била такође слична, 100.000\$ за Београд, 200.000\$ за Ремс и 100.000\$ за Лувен. Признање задужбини било је одато постављањем истих биста Ендруа Карнегија у све три зграде. Постојало је и неколико темељних разлика. Београд и Ремс су били пројекат искључиво Карнегијеве задужбине, у који су били укључени и локални одбор и представници Владе САД-а. Лувен је био под супервизијом Националног комитета Владе САД-а за обнову Универзитета Лувен, у коме је Карнегијева задужбина учествовала заједно са другим највећим америчким институцијама (Харвард Универзитет, Јејл, Чикаго, Херберт

Хувер и Џ.П. Морган задужбина). Српске и француске архитекте су биле задужене за архитектонске планове које је направио амерички архитекта Витниј Ворен (Whitney Warren, 1864-1943) у Лувену. Библиотеке у Лувену и Београду биле су универзитетске, док је у Ремсу требало да буде изграђена градска библиотека.

Да би се склопила цела слика о реконструкцији коју је предузела Карнегијева задужбина потребно је поменути и три друге операције. Није дошло до изградње ниједне грађевине у Русији, једној од четири земље изабране 1917, иако је основан фонд за помоћ избеглицама и деци. Основан је такође и мањи фонд за обнову Вестминстерске опатије у Лондону (18). Такође је основан и фонд за тешко уништено градић Фарњије, на 100 километара од Париза. Задужбина је ту поново подигла неколико јавних зграда око главног сквера: градску кућу, школе, пошту, јавно купатило и библиотеку (19). Ова три подухвата, као и други, као део амициозног пројекта којим су се Американци окренули ка Европи, треба да буду цењени у великој мери.

Одлуку да се у Београду сагради потпуно нова библиотека донела је Карнегијева задужбина али је то такође била и иницијатива два Србина која су у то време живела у САД, дипломате Славка Грујића (1871-1937) и Михајла Идворског Пупина (1854-1935), познатог професора физике на Колумбија универзитету. Негде у октобру 1919, Михајло Идворски Пупин је предложио завршетак Краљевске академије наука и уметности, чија је изградња почела 1914 (20). Била је то потпуно независна иницијатива, која је наишла ако не на супротстављање а оно бар на невољност Славка Грујића, југословенског амбасадора и следбеника идеје изградње нове универзитетске библиотеке. Обојица су познавали чланове Карнегијевог задужбине,

све до највишег нивоа. Пупин је био водећи човек српске заједнице, почасни конзул Србије (1912) у Њу Јорку, професор на Колумбија универзитету, чији је председник био Николас Батлер. Он је такође познавао К. Северанса, једног од повереника који је био у контакту са Славком Грујићем, који је известио владу у Београду о намерама Карнегијевог задужбине.

Пупин је инсистирао на томе да су Универзитет у Београду и *de facto* будућа Универзитетска библиотека државне институције и да такве треба и да остану. Сматрао је да је Академија наука и уметности, као полузависна, институција која има много више заједничког са другом приватном институцијом, каква је била и Карнегијева задужбина (21). *Држава не подржава директно Академију... она је независна од државе... академија прима приватне поклоне у форми посебних фондација.* Батлер, Хенри Хаскел (Henry Haskell), помоћник директора, Џејмс Браун Скот (James Brown Scott), директор Одсека за међународно право и Северанс који се залагао за библиотечки пројекат, разматрали су обе опције. Грујић је тврдио да би универзитетска библиотека послужила много хитније и сврховитије од Академије, будући да се осећала велика потреба за књигама а што је овде представљало директну везу са послератним контекстом (22). Батлер је истицао да Пупинов план не инволвира целокупну реконструкцију већ се само односи на учешће у подизању зграде која би могла да послужи и у друге образовне сврхе (23). Ова последња примедба је изгледала одлучујућа, будући да се слагала са правилима које је поставио Е. Карнеги. Један од тих циљева је био и обезбеђивање јавне читаонице за публику.

Личност госпође Грујић је такође одиграла улогу. Рођена у Сједињеним Државама, она је била крајње ангажована у добротворном раду у Србији и у САД. Батлера је познавала

веома добро, као и остале чланове Задужбине, професора Датона, који је присуствовао првим договорима и са којим се срела када је био у посети Београду (24). Већ током рата се залагала за подизање библиотеке. И најзад, 28-29. фебруара 1920, Извршни одбор Карнегијеве задужбине се одлучио за изградњу нове библиотеке Универзитета.

Припрема пројекта није наишла на веће препреке. Карнегијева задужбина је била одлучна у томе да заврши изградњу а југословенским властима је била потребна поновна изградња града и организација комплетне нове државе. У том смислу Универзитетска библиотека је имала симболичко значење. Комплексност имплементације пројекта сачињавала су три елемента: период од 1918. до 1921. је представљао кључно време изградње нових институција у Београду. Током успостављања Карнегијевог пројекта одигравали су се избори и усвојен је устав. Политички живот је био ускомешан, са бројним политичким партијама и дебатама о успостављању централне власти или не, и привременом владом која је покушавала да успостави боље услове живота. Међународно признање нове државе је било посебно питање. Сједињене Државе су признале Краљевину фебруара 1919, а затим Француска и Велика Британија у мају али је са Италијом постојала криза око пограничних територија. У исто време се одржавала и Мировна конференција у Паризу. Због удаљености Југославије и Сједињених Држава, Комитет који је представљао интересе Задужбине, требало је поставити у Београду. И најзад, комплексни су били и односи између једне приватне групе која је направила пројекат и две владе. У којој мери је Задужбина представљала интересе владе Сједињених Држава? Како је Михајло Пупин писао: *Они (српски званичници) су размишљали на начин да је Карнегијева задужбина Инструмент владе Сједињених Држава* (25).

1.2 Карнегијев одбор у Београду

Шеснаестог марта 1920. Николас Батлер је најавио оснивање одбора који би надгледао пројекат изградње библиотеке (26). Зграда библиотеке била би део универзитетског комплекса који је требало да буде готов за шест година. План је обухватао неколико зграда које су биле организоване у облику троугла. Универзитетска библиотека би имала почасно место у самом центру овог комплекса (27). Између 16. марта и 22. новембра састав Одбора Карнегијеве задужбине је порастао са четири на седам чланова. Ово деветомесечно одлагање је настало услед сложености дефинисања статута, одговорности и компетенција чланова, у смислу позиција и интереса Стејт департамента. Ово се односило најпре на тадашњег амбасадора Сједињених Држава у Београду, Персивала Доца (1870-1936), као председавајућег, Светозара Прибићевића (1875-1936), министра образовања, Слободана Јовановића (1869-1958), ректора универзитета, Корденија Северанса из Одбора повереника (као привремено почасног члана) и могуће једног Американца који је живео у Србији, мада је та идеја касније била напуштена (28). Касније су и архитекте такође постали чланови Одбора.

Корденио Северанс (1862-1925) је одиграо одлучујућу улогу у саставу одбора. Био је из Минесоте и био је председник Америчке адвокатске коморе. Добро је познавао Балкан и Србију: током рата председавао је Црвеним крстом и проводио време и у Србији и у Македонији, где је био у контакту са српским званичницима (29). Николас Батлер га је веома ценио. Северанс је отпутовао за Србију у пролеће 1920. године да би преговарао са српским званичницима о формирању одбора. У Вашингтону се руководство трудило да одлучи коме ће се поверити супервизија пројекта. Док је Северанс дискутовао о овој ствари у Београду, Николас Батлер је

консултовао другог српског политичара, Миленка Веснића, који је у то време заступао Србију на Париској мировној конференцији и седео на Саветодавном већу Европе у Карнегијевој задужбини. Био је блиски пријатељ Џејмса Скот-Брауна, директора Одсека за међународно право. Веснић је саветовао да се супервизија повери Савету Универзитета (30). У погледу финансијског аспекта у обзир су узете и архитекте. Северанс је објашњавао привременост функција и српског министра образовања и ректора (31). Последња се мењала сваке године а југословенски политички живот је био нестабилан. Влада Љубе Давидовића је пала у фебруару 1920, за њом је дошао Протићев кабинет, а између Радикалне и Демократске странке су беснеле дебате.

Према архивима Карнегијевој задужбини, Задужбина се једноставно одлучила за номинацију једног дипломате из Стејт Департамента, као и једног од два предложена српска званичника. Док на српској страни није било ни противљења ни посебних коментара (бар према извештајима Задужбине), избор Персивала Доца изазвао је безброј питања и сукоба интереса. Персивал Доц је био дипломата постављен у Немачкој, Јапану и Латинској Америци. За време рата послан је у Француску, 1917. на Крф а у јулу 1919. за Београд. Персивал Доц је одмах одбио постављење за председавајућег Одбора, позивајући се на недостатак техничког знања. Шта више, противио се сматрајући да је ово постављење у супротности са његовим дипломатским статусом. Како би могао да брани интересе једне америчке институције, Карнегијевој задужбини када у исто време представља своју државу, Сједињене Државе, и састаје се са српским званичницима? С правом је истакао да би морао да преговара са члановима Одбора које је номинувала Влада (ректор, министар образовања), која га је

овластила. Даље, одговорности су укључивале пуну моћ у оквиру супервизије изградње и коришћења издвојених фондова (32). Најзад, Доц је тражио од Стејт Департамента да реши ствар. Изгледа да је Доцово одбијање изненадило Карнегијеву задужбину. По извештајима се могло закључити да би одобрење Стејт Департамента било само формалност. *Не могу да помислим да би Стејт Департамент имао икаквих приговора*, пише Северанс. *Напротив, мислим да би им било врло драго да њихов министар ради за нас* (33). По повратку у Сједињене Државе, Северанс је имао неколико састанака са Батлером, Џејмсом Скот-Брауном, Хенријем Хаскелом, који је био блиски савеник Батлера и Џорџа Финча, тадашњег секретара Карнегијевој задужбини. Славко Грујић је такође био консултован неколико пута. Тада је одлучено да се редефинишу одговорности председавајућег и да се уговори састанак са државним секретаром, Бејнбрицем Колбијем (34). У том моменту Карнегијева задужбина је још увек мислила да ће Стејт Департамент просто обучити Доца за ову функцију (35). Са своје стране, Грујић се сreo са Норманом Дејвисом, државним подсекретаром, и објаснио *да би било крајње пожељно када би амерички министар по службеној дужности био члан Одбора* (36). На састанку са Колбијем се чинило да је номинација Доца као председавајућег могла да буде интерпретирана као израз пуног и директног инволвирања иностране политике Сједињених Држава у унутрашње послове Југославије. Ствар се завршила тако што је било договорено да и Доц и Прибићевић, обојица највиши чланови Одбора, одсада имају само функцију почасних чланова без одговорности (37).

Ова епизода има двоструко значење. С једне стране је јасно подвучена позиција и чак и снага Карнегијевој задужбини, која је веровала да може да номинује званичника

Владе Сједињених Држава као шефа свог пододбора у Београду. Како се видело, исход показује да границу није требало прелазити. С друге стране, опрезни приступ Стејт Департамента је показао да је био свестан могућих политичких значења које је пројекат изградње библиотеке са собом могао да носи. Како је Северанс изјавио у јулу 1920. године, *зграда библиотеке је нешто што ће веома добро цементирати пријатељске односе између ове земље (САД) и Србије* (38). Ако не можемо да користимо израз политички утицај, свакако можемо да користимо израз културни утицај. Чак и пре рата, Карнегијева задужбина је била мишљења да може да утиче на Стејт Департамент. Године 1914, професор Датон је, описујући могућу улогу Балканског одбора Карнегијеве задужбине, писао: *Ако би Карнегијева Задужбина могла да убеди Стејт Департамент у Вашингтону да преузме иницијативу, циљ би могао да буде постигнут*. Мислио је на потенцијалну другу Берлинску конференцију и улогу Балканског одбора Карнегијеве задужбине, као посредника између Балканских земаља и великих сила (39). Са стране Карнегијеве задужбине, пројекат изградње библиотека је значајно такође амерички културни утицај. У неколико извештаја се помиње слање књига које су се односиле на америчку историју, књижевност, друштвени и економски живот и институције, као и све публикације Карнегијеве задужбине намењене Универзитетској библиотеци (40).

Како је спроведена финансијска операција? Карнегијева задужбина је имала потешкоћа у одлучивању ко ће бити задужен за фондове у Београду с обзиром на југословенске власти. Следећи већ постављени уврежени систем још од када је Ендру Карнеги почео да финансира и гради библиотеке 1886, издвојени фондови се нису препуштали у потпуности онима којима су били намењени, већ постепено, како би пројекат одмицао. Сума

од 100.000\$ договорена је крајем фебруара 1920, неколико недеља касније конвертована и инвестирана у 3.174.603,20 динара (41). Новац је био положен као депозит у Београду, у виду захтева Guaranty Trust Company (ГТС), финансијске институције из Њу Јорка (42). Карнегијева задужбина је утврдила да ће будући председавајући у Београдском одбору бити одговоран за исплату и сва плаћања током изградње али захваљујући питањима која је поставио Персивал Доц, Батлер је саветовао Северанса и Француско-Српску банку да фондове задржи под именом ГТС. Одбор би тражио од Задужбине, а ова од ГТС ослобађање одређене суме део по део. Очигледно да је постојала одређена забринутост у погледу слања и трошења новца из фондова (43). У архиву Карнегијеве задужбине помињу се две повезане операције. Прва је из марта 1921, са сумом од 30 000 динара а друга из јула 1921, са сумом од 250 000 динара, у вези са плаћањем извођачима радова (44). До септембра 1921, када су радови већ били у току, Карнегијева задужбина је одлучила да питање фондова пренесе на владу али је још једном наишла на потешкоће, у смислу одлуке коме би их требало уступити. Оклевало се између Савета Универзитета, самог ректора и министра образовања (45). Као и раније, новац је послала ГТС преко Француско-Српске банке.

Како Персивал Доц није могао да буде шеф Одбора, а Карнегијева задужбина имала потребу за представником на терену, Северанс је саветовао да се прими Лео Капсер, бивши поручник Америчке морнарице. До децембра 1920. Одбор је конституисан, са следећим члановима: Светозар Прибићевић (1875-1936), министар образовања, Персивал Доц (1870-1936), амерички амбасадор у Београду, као почасни члан. Слободан Јовановић (1869-1958), ректор Универзитета, Лео Капсер (1893-1975) и архитекта Никола Несторовић

(1868-1957), професор Драгутин Ђорђевић (1866-1933) и Андра Стевановић (1859-1929), као извршни чланови.

2 Грађевински радови и улога Леа Капсера

Леа Капсера је препоручио Корденио Северанс. Северанс га је упознао 1917. када је долазио у Србију као председавајући Комисије Америчког Црвеног крста (46). Студирао је рударство и касније пословну администрацију на Минесота Универзитету. Године 1916. постављен је за асистента менаџера локалне канцеларије Standard Oil Company из Њу Јорка у Солуну. Затим је ступио у Америчку морнарицу као поручник и служио у Француској. Пре краја рата додељен је Америчкој администрацији за помоћ (Хуверова фондација) у Јужној Србији. Северанс је подвлачио Капсерово знање о Србији *због његовог пребивалишта у Солуну у време када је тамо била и српска влада, као и његовог каснијег залагања у миротворној администрацији, господин Капсер има врло широка и интимна познанства међу српским официрима (47)*. И даље додаје: *Он је вољан да оде из сопствених интереса у српски народ*. Северанс се похвалио како Капсер жели да преузме сву одговорност по питању посла и како је врло одлучан и ангажован млад човек. Супротност у односу на Доџа, који је био неодлучнија личност, била је очигледна. Капсер је показао јаку личност и снажан карактер, што се вероватно допало подједнако јакој личности какав је био Батлер. Договарајући се да преузме пуну одговорност али подједнако захтевајући и пуни ауторитет, Капсер је показао да је дорастао задатку. Батлер је одобрио Северансову кандидатуру, будући да је веровао његовом искуству и путовањима кроз Србију, као и његовим пријатељским контактима са званичницима из Београда (48).

11. децембра 1920. године, Капсер је потписао уговор са Карнегијевом задужином, у којој се наводило да је ангажован представља Задужбину у Београду, за период од шест месеци. У приватном писму, Батлер је Капсеру објаснио шта ће бити његова улога и задатак: као представник Карнегијеве задужбине Капсер је морао да обезбеди изградњу и опрему Библиотеке у оквиру дозвољених средстава фонда. Он би био у обавези да надгледа уговоре о изградњи, почетак изградње и расподелу средстава. И најзад, морао је да скицира документ у коме би приказао структуру плана, опреме, одобрених трошкова, крајњих датума, што је требало да потпишу српске власти. До сада, не постоји ниједан званични документ на страни српских власти. Овај широки круг одговорности може да објасни зашто је Стејт Департамент одбио учешће свог амбасадора у томе. Карнегијева задужбина је искористила његове пријатељске односе са српским властима да припреми Капсеров пут. Овај се срео са Славком Грујићем, који му је дао препоруке за министарства спољних послова и образовања, као и за ректора Универзитета. Миленко Веснић је такође био обавештен о Капсеровој мисији и замољен да пренесе информације Београду (49). Леа Капсер је 3. фебруара напустио Њујорк, бродом *Aquitania* допловио до Француске, а затим стигао у Београд.

По свом доласку у Београд Капсер се сместио у Гранд хотелу. У дугом и детаљном извештају Капсер описује своје утиске. Приметио је да се број становништва у главном граду рапидно повећао и да су се појавиле потешкоће у три области: цене свакодневних потрепштина су екстремно високе, смештај и исхрана оскудни а градом је владала општа запуштеност. Поред тога, био је врло свестан сложености политичке ситуације, као и чињенице да изградња библиотеке није била

од приоритетног значаја за једну владу много више ангажовану на успостављању нових институција, мишљење које је уосталом делио са Персивалом Доцем (50). Духовито је додао: *Званичници Владе су до те мере окупирани својим задатком да је готово немогуће са њима разговарати о било каквом пројекту и као последица тога чини се да је на снази извесна «реконструктивна и економска кома» (51).* Како пише, постојао је такође и одређени скептицизам са српске стране у погледу испуњавања Карнегијевог плана. Другим речима, Капсер је био свестан да ће посао бити обављен само његовим залагањем и залагањем званичника Универзитета који су, како је приметио, били спремни и једва чекали да посао отпочне. Универзитету је био неопходан додатни простор и нова опрема. Крајње практично, Капсер је истакао да су студентима потребне књиге јер је њихов број порастао са 1500 1914. године на преко 6000. Видео је пројекат новог комплекса као начин да се образовање прошири на већи део становништва *јер су практично сви инжењери и уопште професионалци формално школовани ван своје земље због недостатка могућности образовања (52).*

Првисастанак одборасеодржао 28. фебруара 1921, у Министарству за јавне послове, осам дана пошто је Капсер стигао. Ко су били чланови Одбора? Светозар Прибићевић (1875-1936), министар образовања, био је једна од водећих политичких фигура током оснивања Југославије. Лидер Демократске партије, био је и министар унутрашњих послова прве коалиционе владе после децембра 1928 (53). Персивал Доц (1870-1936) је био амерички амбасадор. После првог састанка, учешће Прибићевића и Доца је било прилично сведено, често нису ни присуствовали састанцима. Главну улогу су водили извршни чланови. Слободан Јовановић (1869-1958), ректор Универзитета у Београду, био је

такође јавна фигура, као професор права и историчар. Северанс је говорио о њему као о *високо квалитетном човеку* а Капсер га је описао као *изузетно обдареног енергичног и способног члана Одбора*, и често хвалио његову свесрдну сарадњу (54). Архитекта Никола Несторовић (1868-1957), професор Универзитета у Београду, професори Драгутин Ђорђевић (1866-1933) и Андра Стевановић (1859-1929). Ђорђевић и Несторовић се појављују у архивима Карнегијеве задужбине у раној фази пројекта, када су поднели прве цртеже преко Грујића, током зиме 1920, када је пројекат још увек био у фази преговора (55). После студија у Француској и Немачкој, учествовали су у модернизацији Београда у периоду 1890-1900. Радили су заједно на неколико пројеката, Управу фондова, данашњи Народни музеј (Несторовић – Стевановић), Српску академију наука, са плановима пре Првог светског рата (Ђорђевић – Стевановић), „кућу са зеленим плочицама” (Несторовић – Стевановић), и планове за цркву на Опленцу и Тополи (Несторовић – Стевановић).

У овој мрежи различитих људи Лео Капсер је заузимао централну позицију. Можемо само да замислимо сву сложеност задатка за некога ко је дошао из сасвим друге средине, какве су Сједињене Државе. Па ипак, нигде у овом извештају не наилазимо на његове жалбе поводом тешкоћа на које је наилазио. Према Карнегијевим архивима, водио је врло темељну и детаљну кореспонденцију са Карнегијевом задужбином, показујући јако осећање одговорности и професионалне савести у вези са оним што је било у питању у овом амбициозном пројекту. Из тона извештаја се види да му је било врло стало да прописно и регуларно извештава Карнегијеву задужбину, будући да су то биле и Батлерове инструкције. Између чланова Одбора је врло брзо успостављена срдачна и пријатељска атмосфера и Капсер је био опуштен са свима.

Све одлуке су морале да се донесу једногласно (56): Капсер није намеравао да било коме намеће своје гледиште. Даље, сва плаћања и расподеле новца су морале да имају два потписа – Капсеров и Јовановићев, што је указивало на то да је цео пројекат замишљен као пуна сарадња Карнегијеве задужбине и Универзитета у Београду. У истом духу, Капсер је писао записнике на енглеском, које је Јовановић преводио на српски.

Неколико недеља касније, у марту, један прелиминарни извештај који су написали архитекти довео је до одређене кризе, што је резултирало променом политике. Изгледало је да су се фондови које је Карнегијева задужбина обезбедила показали као недовољни да покрију и изградњу и опрему Библиотеке. Ова изјава је у обзир узимала високе цене материјала и услова рада у послератном контексту (57). Током дискусија, ректор Јовановић је сугерисао да Универзитет преузме финансијску одговорност у погледу опреме, а да фондови Карнегијеве задужбине остану само за изградњу (58). Друга опција је била да се изгради и опреми много мања библиотека али се ово није уклапало у постојеће планове комплекса факултета, као дела нових институција. Јовановић је наглашавао колико је овај пројекат важан за потребе студената у скорој и даљој будућности. Био је то дугорочни план и визија. Карнегијева задужбина је брзо одобрила средства, што је свакако била промена политике, као и Прибићевић. На неочекивани начин „дух“ овог пројекта је виђен од тада много више као међусобна партнерска операција, ако не две државе, а оно две организације и образовне институције. Једна је обезбеђивала изградњу, а друга опремање. Као што је Капсер написао у извештају, посебном писму Карнегијевој задужбини, чињеница да су Срби подједнако инволвирани у овај пројекат Карнегијеве задужбине *створила је дух поверења и*

сарадње, што је било конструктивно. И он је додао врло личну примедбу: Ово може звучати чудно али национално и индивидуално, перспектива правог Србина, са психолошке тачке гледања, показује недостатак флексибилности, као резултат немања поверења у странце, а што је, опет, изазвано сталним угњетавањем али и поносом и чаићу овог народа који је опстао захваљујући тој несавладивој снази (59). У писму које је упутио директно Карнегијевој задужбини (које почиње са *Господо*, и које је другачијег тона од његових званичних извештаја), Капсер изражава много личнија гледишта и мишљење. Инсистирао је на значајној сарадњи коју су показали архитекте и званичници и непрестано користио реч пријатељство. Он је говорио српски, и то највероватније довољно добро да би остварио ефикасне и директне односе са људима са којима је радио: *Могу да известим о најенергичнијој сарадњи са српске стране... већој него што сам се надао.* И у мају: *И даље ми је драго да могу да изјавим да су српски званичници са којима сам радио најбоље сарађивали, показали се изразито компетентним и показали иницијативу која ми је улила оптимизам...* Изгледа да је уживао у животу у Београду. Два месеца по свом доласку, известио је о приметној промени у физичком изгледу града, како су радови на реконструкцији коначно одмицали, пошто су велике количине цигле и дрвета најзад пристигле.

До средине априла цртежи и планови су били завршени и почетак ископавања је био планиран за мај-јуни. Изабрана локација коју је поклонила Општина града била је позната под називом Тркалишта или Хиподром. Ту се налазило неколико атлетских клубова. Библиотека је требало да буде окренута ка Булевару краља Александра, са главном зградом Универзитета с једне и Техничким факултетима с друге стране. Према нацртима,

укупни фронт фасаде је износио 55,5 метара / 182 фита у дужину, 31 метар / 102 фита у ширину и 18 метара / 60 фита у висину. Стил је углавном био неокласицистички, мада се у извештајима помиње и „пластична ренесана“, што је требало да се уклопи са другим зградама универзитетског комплекса. Како је Капсер готово поетски написао: *Лепота фронта фасаде проистекла је из њене компаративне једноставности и колорне схеме, са неколико тонова сиве боје, нијанси гипса, са основом и стубовима од Аранђеловачког гранита* (60). И додаје: овај гранит је један од најлепших у Европи. „Модел Карнегијеве библиотеке“ се проучавао са становишта архитектонских планова. Чак иако су Карнегијеве библиотеке грађене у различитим стилевима, укупна архитектура је увек једноставна и формална, са истакнутим улазом, монументалним степеништем, као и спољашњим осветљењем и лантерном, као симболом просвећења (61). Коментаришући цртеже, Капсер је приметио модерност у погледу унутрашњег планирања, што је укључивало воду, осветљење и грејање, као и вентилациони систем који је обезбеђивао одржавање одређене топлоте и влажности књига. Како би се заштитила акустика, наручен је посебан линолеум (62). Приземље је укључивало велику читаоницу и неколико мањих кабинета за студенте и професоре. Складиштење књига је било предвиђено углавном на првом спрату, а такође је за неке будуће догађаје планирана и велика конференцијска сала (72 m²).

По одобрењу планова, на ред је дошла процена трошкова, како би се пронашла одговарајућа фирма. Иако су детаљи о овоме у архиви оскудни, видимо да је Капсер због евалуације трошкова и материјала, његове локације и начина транспорта (63), неколико пута боравио у унутрашњости Србије. Надао се да ће добити помоћ од владе за транспорт али то није било могуће. Капсер не наводи

одређени разлог али то можемо да доведемо у везу са његовом ранијом примедбом да за владине званичне библиотеке није представљала хитну ствар. Архитекте и ректор су контактирали седам фирми. Четири су поднеле понуде и цене. Фирме „Феникс“ и „Обнова“ су гарантовале да ће радови бити завршени до јануара 1922. На крају, „Обнова“ је понудила најнижу цену и добила уговор. После договора из марта 1921, унутрашња опрема, водоводни систем, грејање, вентилација и струја, били су остављене српској страни. Ипак, Карнегијева задужбина је одлучила да се побрине око привремене опреме која је обухватала радове на канализацији, цеви, систем осветљења, што је било потребно урадити у фази земљаних радова. После консултација са архитектама, Одбор је закључио да термин продужи за шест месеци, до јула 1922, с обзиром да је требало обезбедити материјал бољег квалитета. Важније од тога, није било препоручљиво завршити радове до новембра или децембра јер би због зимских услова сушење зграде било отежано (64). Карнегијева задужбина се одмах сложила да се завршетак радова помери за касније а Капсер је приговарао и у погледу завршавања радова у јануару, будући да је у питању била средина академске године, и у том смислу отежано и преношење и смештање књига. Додао је да ће радови свакако ометати студенте, што је био аргумент који је изазвао јак ехо међу члановима Задужбине, будући да је приоритет стављен на едукацијски аспект пројекта библиотека.

Двадесет трећег јуна 1921, постављен је камен темељац и прослављен је званични почетак изградње, иако су радови формално почели неколико недеља раније. Према Капсеру, датум постављања камена темељца мало је ужурбано одредио престолонаследник Александар због изненадног политичког притиска и није било довољно времена да се

сачека Николас Батлер који је у то време био на путу за Ремс и Лувен, где су прославе поводом постављања камена темељца планиране за 19-20. јули и 28-29. јули. Натегнута политичка атмосфера је одиграла значајну улогу јер је само неколико дана касније, 28. јуна проглашен Видовдански устав. Следећег дана, 29. јуна, комунисти су покушали да убију престолонаследника Александра (65). Па ипак, упркос ове тензије, постављање камена темељца била је раскошна и свечана церемонија, отворена и за јавност и штампу. Како је Капсер известио: церемонија се одвијала на самом градилишту. Подигнута је висока трибина за српске званичнике, велику америчку делегацију из амбасаде и конзулата. Отворена је благословом Патријарха. Затим је престолонаследник Александар положио камен темељац, заједно са документима са дивном сребрном шпахтлом и чекићем. Неколико српских и америчких званичника су одржали говор, наглашавајући везу библиотеке са Универзитетом.

Ректор је похвалио Карнегијеву задужбину као *једну од највећих и најхуманитарнијих снага нашег времена... срећни смо да је наш универзитет на овај начин повезан са једном високо културном земљом (66)*. Такође је похвалио и Капсера за његов рад и његову отворену симпатију према Србији. Лео Капсер је говорио и на српском и на енглеском, што је наишло на велико одобравање српских званичника. Краљевски војни оркестар је одсвирао српску и америчку химну. Капсеру је додељен „Велики орден Светога Саве” из руку престолонаследника Александра. Церемонија је била пропраћена свечаним ручком и касније вечером. Господин Друкер, представник Филмске компаније Фокс из Њу Јорка, снимео је филм који је прослеђен преко Посланства те ноћи за Париз, а затим за Сједињене Државе (67). Најмање три дневне новине су писале о догађају, *Правда*,

Политика и Трибуна. Прослава је описана неколико недеља касније у *Њујорк Тајмсу*, у дугом тексту под називом *Карнегијев поклон Београду*. Описујући прославу, новинар је написао да је *цела ствар, коју су у потпуности испланирали Срби, вођена на начин да би им позавидели и њујоршки полицајци. Био је то искрен и достојанствен одговор једног поносног народа – Срби су веома поносни – америчкој жељи да помогне земљу која је била деморалисана и уништена ратом*. Ако би се ова церемонија постављања камена темељца упоредила са онима које су организоване неколико недеља касније у Ремсу и Лувену, уочиле би се сличности – бројни званичници из влада Француске и Белгије, са универзитета, краљ Белгије и велики број чланака и фотографија објављених у штампи. У погледу Карнегијеве задужбине, постојала је очигледна жеља да се сва три пројекта повежу и представе заједно.

Од јула до краја септембра и Капсеровог одласка радови су напредовали задовољавајуће. Већ крајем августа зидови приземља су почели да се појављују. Кров је требало да се постави крајем 1921. Па ипак, Капсер је у неколико прилика поменуо утицаје политичке природе и социјалне притиске. Почетком августа, непосредно после убиства министра унутрашњих послова Драшковића, Комунистичка партија је забрањена и прешла је у илегалу. Полиција је надгледала раднике који су долазили на градилиште и неке од њих надзирала. Капсер је чак забележио да су радови доста хендикепирани због полицијских активности и онога што је назвао комунистичким и *бољшевиистичким* покретом (68). Касније је известио да је ствар решена и да су се послови вратили у нормалу. Током једног од последњих састанака, који се одржавао у кабинету ректора Универзитета, чланови извршног одбора су међусобно разменили честитке и похвалили међусобну

сарадњу, поштовање и помоћ. Са нотом хумора, Капсер је приметио да је један од архитеката, Никола Несторовић, поцрвенео када је његов рад похваљен (69).

3 Запажања, значај и достигнућа.

Како је пројекат постављен и како су га примили и извештавали пре и после Капсерове мисије? Архиви Карнегијеве задужбине садрже знатне и добро организоване новинске фајлове, са исечцима из око дванаестак новина на српском и енглеском језику, објављених у Београду. Постоји такође и неколико чланака објављених у САД, углавном *Њујорк Тајмс*. Могуће је закључити да је овај фајл саставио и послао сам Капсер, будући да је у августу 1925. Батлеров секретаријат најавио слање пакета: уговора, фотографија, архитектонских планова, филмова и новинских исечака за Карнегијев центар у Њујорку (70). Фајл је представљао избор девет српских новина, од којих су неке биле врло познате: *Политика*, *Покрет*, *Правда*, *Епоха*, *Балкан*, *Београдски Дневник*, *Трибуна*, *Југословенски Пијемонт*, *Трговински Гласник*. У периоду од марта до јуна 1921. селектовано је преко двадесет чланака, везаних за Карнегијеву задужбину или пројекат библиотека. Током ова четири месеца, месечно се појављивало око седам чланака, или један до два сваке недеље. Пошто је фајл обухватио само селектоване новине, могуће је говорити о нечему што се увелико и често рекламирало и објављивало. У архивима се сваки чланак појављује на српском а затим је, у рукопису, преведен на енглески, како би могли да га прочитају чланови Задужбине, Хаскел, Финч, Северанс или Батлер. Такође, већина чланака се завршава са детаљним белешкама о томе да ли се или не иста тема појавила у неким другим новинама тог или неког другог дана. У прилогу је неколико чланака које је послала Мејбел Грујић лично, као и њихови преводи на енглески, упућени Николасу Батлеру.

Елаборирани досије указује на осећање модерности и директно упућује на Батлерово лично уверење у погледу значаја јавног мишљења као елемента који учествује и треба да буде укључен у развој цивилног друштва. Како је Каспер селектовао новине? Вероватно према њиховим политичким тенденцијама и са циљем да се убихвати што шири спектар. Батлер је био убеђен да је јавном мишљењу, едукованом јавном мишљењу, потребно да буде добро информисано, што је било или што је требало да буде кључни елемент у вођењу јавних послова. Као што је раније поменуто у овом тексту, Капсер је по свом доласку уочио да је пројекат примљен са сумњом и скептицизмом. Кључни обрт се догодио средином марта 1921, када је пројекат библиотеке постао заједничка операција Карнегијеве задужбине и Југославије (унутрашња и спољашња подела грађевинских послова). Отприлике у исто време, Капсер је био позван на новинарски скуп који се одржавао у Сарајеву, код председника новинске куће „Унион”, као представник културне мисије, чији су се циљеви односили на богаћење светске цивилизације (71). Капсер је вешто искористио ову прилику да објасни и заинтересује за водећи концепт Карнегијеве задужбине у оквиру политике образовања и обнове. Речено савременим речником, организовао је конференцију за штампу и континуално је извештавао у наредних неколико месеци из Београда. У једном од његових личних писама Хаскелу, духовито је објаснио да је *одређена количина аустријског пива била неопходна како би се новинари заинтересовали за некога тако младог какав сам био, из земље Слободе и Прохибиције*, и закључује: *али кошта мало више него вода* (72). Писмо је било отприлике његово последње помињање финансија. Од овог момента новинари су сматрани једним од начина да се рекламира пројекат

библиотека. Новинари су бивали редовно позивани на градилиште и кабинете где су се цртали архитектонски планови и, захваљујући Капсеровој одлуци да се привуку новинари, закључили су да је пројекат престао да буде мит (73). Дан постављања камена темељца био је забележен у штампи и бројни новинари су позвани да присуствују догађају. Капсерова политика је покренула нека питања: да ли је била неопходна клима поверења и освајање јавног мњења? Ако јесте, да ли је то било повезано са општом политичком ситуацијом (пре Видовданског устава). Са становишта Карнегијеве задужбине, да ли је у питању била политика употребе модерних средстава публициитета?

Ако се поближе погледају теме ових чланака, могуће је видети да је у питању сличан вокабулар и сличне речи, готово исте, што јасно упућује на то да је Капсер организовао конференције за новинаре: хвали се Карнегијева задужбина, одаје јој се признање за поклон, често се помиње сам Ендру Карнеги, са свим његовим животним постигнућима, и описује се као човек који верује у људе, прави борац, див (енергичан, јак и леп). Неке речи се понављају: култура и развој, светло и култура, хуманитарна брига и акција, образовање и мисија, америчко пријатељство. *Наш народ треба да разуме и осети образовање које господин Карнеги и његов плодан богат живот пружају свим борбеним и напредним људима људима. Покрет*, 12. март 1921. Извештавано је о свакој фази изградње са бројним сличним детаљима, укључујући и теме о којима се дискутовало на састанцима Одбора, какви су били планови, опрема, питања у вези са фондовима из САД, променом датума итд. Штампа је постала интегрални део пројекта после марта 1921, али је била активна у САД, у Њујорк Тајмсу још 2. јануара 1921, пре Капсеровог доласка, као и 30. октобра 1921, по његовом повратку.

Библиотека може да се схвати као симбол живота и постигнућа Ендруа Карнегија, чак иако он никада није видео ни зграду, чак ни сам пројекат, будући да је умро 11. августа 1919, дакле у време када су тек усвојена начела стварања фондова за разрушена подручја. Током две претходне године, Карнеги је боловао од пнеумоније. Према биографским студијама, он је толико био запрепашћен избијањем рата да се једноставно повукао из јавног живота (74). Цео пројекат је углавном изнео Николас Батлер, његов блиски саветник, Д'Естурнел де Констан у Паризу и Корденио Северанс. Може се рећи да је Батлер делио и следио дух и пут Ендруа Карнегија, успостављен декаду раније изградњом стотина јавних библиотека широм САД и шире. Ни Д'Естурнел де Констан није видео крај изградње библиотеке, умро је маја 1924. године.

Две завршне епизоде су се одиграле на завршетку радова. Најпре, на захтев ректора Универзитета, наручена је и постављена на главном улазу у Библиотеку биста Ендруа Карнегија. Вајар, сер Вилијам Госкомб Џон, који је живео у Лондону, сложио се да бронзана статуа може да буде репродукована и постављена у библиотеке у Београду, Лувену и Ремсу (75). Пол Д'Естурнел де Констан, Николас Батлер и Хнери Хаскел су завршили посао око овога. Права интелектуалне својине су пренесена на Карнегијеву задужбину а гипсана реплика послана у Париз дипломатском поштом. Према извештају из фебруара 1923, репродукција је урађена касније у Паризу а биста је послана у Београд (76). Биста, као директно упућивање на особу коју представља, ствара визуелни утицај на пролазника. Затим, на улазу у хол постављен је и натпис. Ово је покренуло неколико питања јер су званичници Универзитета желели да одају признање и Скупштини Југославије за фонд који је додељен за унутрашње опремање зграде

(77). Карнегијева задужбина је једноставно одбацила овај предлог уз објашњење да су званичници Југославије одлучили да модификују њене оригиналне планове. Персивал Доц је одиграо интермедијалну улогу између званичника Универзитета и Хаскела из Карнегијевог задужбина. И најзад, Доц је пренео оригинални текст: „*ова зграда је подигнута напорима Карнегијевог задужбина за међународно помирење, како би показала њихову симпатију за страдања народа Србије у Првом светском рату и као доказ њихове жеље да помогну српском народу у његовим напорима за обноову, 1922*” (78).

Да ли је могуће овом пројекту приписати и политичко значење? Ово је доста полемично и готово спорно питање. Ја сам га, у сваком случају, укључила, будући да је сам Капсер покренуо неколико питања у свом последњем извештају, доводећи их у блиску везу са подизањем зграде Библиотеке (79). Капсер је дао јаку политичку изјаву у вези са новим уставом, *који је одједном улио поверење народу и унео приметне промене* у став званичника и у економске планове. И даље, сматрао је да је нови устав уједињујући и круцијални елемент нове државе. Наглашавао је улогу Парламента као представника народне воље и приметио да нова резолуција треба да обезбеди спољни зајам за развој земље. Уочио је и нови низ институција, укључујући будући Универзитет и Универзитетску библиотеку, као виталну повезујућу снагу нове државе. Он занимљиво почиње последњу секцију извештаја, описујући развој радова (зидови и темељи) и, без неког одређеног прелазног, почиње да говори о темама устава и парламента. Скоро се чини као да су конструкциони послови око библиотеке и послови државних институција потпуно спојени. Свој извештај завршава снажним саветима Карнегијевој задужбини да и у будућности настави своја залагања на плану економске помоћи и даје Батлеру дугу листу

људи у Србији и САД којима треба захвалити на сарадњи, укључујући и Стејт Департамент. И најзад, додаје листу предлога како помоћи Југославији, од позива за уплату средстава, субвенционисања новца за књиге које су писали професори факултета или чланови Парламента. Такође је желео да скрене пажњу америчким здравственим институцијама у погледу помоћи Медицинском факултету у Београду. У неколико прилика је представио Библиотеку не само као поклон Карнегијевог задужбина, него као начин да се САД и Краљевина Србија више приближе. Док је био на конференцији за штампу у Сарајеву, инсистирао је на томе да ће зграда цементирати *пријатељске везе међу нашим народима* (80). Овај концепт је такође поновљен у једном писму Николе Пашића, у коме Пашић захваљује Капсеру, наглашавајући *везе правог пријатељства између наших народа* (81). У оригиналним плановима се завршетак радова предвиђао за 1922. годину али, највише из разлога финансијских тешкоћа, зграда је завршена у мају 1926. Скупштина Југославије је изгласала обезбеђивање фондова како би се зграда опремила. До децембра 1922, Универзитет у Београду је имао преко 8000 уписаних студената, а до 1926. могао је да ускладишти преко 200.000 књига.

4 Закључак

Европску димензију пројекта изградње библиотека треба нагласити као иградњу Универзитетске библиотеке у Београду, заједно са изградњом библиотека у Белгији и Француској. У питању је била трострука операција и потребно је да је историчари тако разумеју и процењују. Треба подједнако приметити и врло активну, личну и директну улогу Леа Капсера. Из његових последњих писама, извештаја и личних бележака, види се да су његова лична иницијатива и његово дубоко разумевање сложене политичке

ситуације, били од суштинског и одлучујућег доприноса пројекту. Лео Капсер је, можда, фигура непозната историји али могуће је повући паралелу са једном другом личноћу, о којој у недавно објављеном чланку детаљно пише Љубинка Трговчевић, Мејбел Грујић. Описује је као особу *мало познату, о којој не постоје никакве студије...* али чија је улога била често утицајна, ако не и суштинска (82). И најзад, да ли је Карнегијев пројекат био израз филантропског рада или је представљао, подједнако, нову улогу САД у спољној политици у Европи? Чак и ако пројекат библиотека није био иницијатива Стејт Департамента, америчка страна политика је *de facto* била инволвирана, и то показује, на примеру Персивала Доца, колико двосмислена може да буде веза између непрофитних организација, Карнегијеве задужбине и Владе САД. Карнегијев пројекат

је отишао много даље од добротворног рада и рефлектује, у исто време, интерес Вашингтона. Па ипак, спајање интереса Универзитета у Београду и Карнегијеве задужбине било је значајно: првом је била потребна нова зграда како би успоставио нови систем образовања а друга је, зидајући многе јавне библиотеке, већ завршила велики део посла у оквиру образовања и знања. Неколико година касније, 1933, Славко Грујић је у једном од личних писама написао Николасу Батлеру: *Питам се да ли знате да је Универзитетска библиотека, подигнута захваљујући донацији Карнегијеве задужбине, која је већ неколико година стајала сама у нерасвијеном подручју града, сада окружена другим лепим зградама Универзитета, на широкој и добро поплочаној авенији која је постала једна од главних саобраћајница града* (83).

Референце

1. CURBML CEIP Records Volume 408. Annual report of the director, CEIP, March 16, 1921. Ортографија везана за имена како су се појављивала у архивним дата је у фуснотама.
2. Европа није страдала толико драматично још од Наполеона, чији се утицај осетио на Балкану. Од 1815. до 1914. међународна политика је следила правила и начела донесена на Бечком конгресу 1815.
3. Батлер се срео са Детурнел де Констаном 1902. године. Остали су изузетно блиски пријатељи све до смрти Детурнел де Констана 1924.
4. *New York Times*, October 15, 1917, John Reed: The war in Eastern Europe, New York, 1916, Andrej Mitrovic: Serbia's Great War, London: Hurst&Company, 2007
5. G. M. Stanoiewitch: Le Bombardement de l'Universite de Belgrade, Paris: Vermot, 1915
6. The Work of the American Red Cross. Report by the War Council of appropriations and activities form outbreak of War to November 1, 1917. Washington 1917. Chapter 7, pp134-137.
7. CEIP Records, vol. 129 Commission des Balkans, June 17, 1914 (на француском).
8. Nathalie Clayer: Aux origines du nationalisme albanais, Paris: Karthala, 2007, pp311-312.
9. CEIP Records, vol. 52, Report of the acting director, division for intercourse and education, March 16, 1919.
10. *Ibid*
11. *Ibid*. In Dec 1918, Ladeuze (rector University Louvain) mentioned contact made by CEIP.
12. *Ibid*
13. CEIP Records, vol.56, Annual report, division for intercourse and education, March 16, 1921
14. Andrej Mitrovic, *Op. Cit*, Introduction p. XIV
15. Milenko Vesnic: La Serbie a travers la Grand Guerre, Paris: Bossard 1921, p156.
16. The decision for Louvain was reached on October 24, 1919
17. CEIP Records, vol. 53, November 8, 1920, Butler to d'Estournelles de Constant.
18. CEIP Records, vol. 53, December 15, 1920, Haskell to Finch
19. CEIP Time line, Jane Gorjevsky (RMBL CU). Грађевине и даље стоје на овим местима.
20. Пупин је током лета 1919. отпутовао у Србију и разговарао са владиним званичницима. *Био сам информисан да Влада намерава да сагради Универзитет из темеља, укључујући и Универзитетску библиотеку*. CEIP Records, vol.52, November 5, 1919, Pupin to Butler
21. Саграђена 1886, под Миланом Обреновићем, Краљевска академија је била под директним краљевим утицајем, који је постављао академике. Године 1892, спојила се са Српским ученим друштвом. Кључну улогу у њеном развоју су играли приватни фондови. Website: Serbian Academy of Sciences and Arts. CEIP Records, vol. 52, November 5, 1919, Pupin to Butler.
22. CEIP Records, vol. 52, November 10, 1919, Severance to Butler. *Јасно је да одлука која би ишла у прилог професора Пупина не може да буде донесена*. Сложио се са речима које је Грујић хитно написао.
23. RBML, Butler's Papers vol. 372, February 16, 1920, Butler to Severance.
24. RBML, Butler Papers, vol. 169, March 2, 1920, Mabel Grouitch to Butler. Мејбел Грујић је такође знала да Пупин учествује у акцијама за помоћ Србије.
25. CEIP Records, vol. 52, November 5, 1919, Pupin to Butler.
26. CEIP Records, vol. 53, March 16, 1920, Haskell to Scott Brown
27. CEIP Records, vol. 56, September 28, 1921, Report Capser.
28. CEIP Records, vol. 53, April 8, 1920, Haskell to Severance.
29. Северанс је постао повереник Карнегијеве задужбине у априлу 1918. године. Red Cross Bulletin, November 1917. Радио је са др Едвардом В. Рајаном (Dr. Edward W. Ryan) из Црвеног крста, бившим управником Болнице САД у Београду. The Work of the American Red Cross: report by the War Council of Appropriations and Activities from the outbreak of the war to November 1917, Washing-

ton DC, 1917 pp134-137. The Work of the American Red Cross during the War: A statement of finances and accomplishments, January 1, 1917 to February 28, 1919, Wahsington DC, 1919

30. CEIP Records, vol. 56, Annual Report, Division of Intercourse and Education, March 16, 1921

M.Vesnic (1862-1921): дипломата и професор права. У неколико наврата члан Владе, близак Николи Пашићу. Посетио је САД током рата. CEIP Records, vol. 320 Capser to Butler, September 28, 1921

31. CEIP Records, vol. 320, June 22, 1920, Haskell to Dodge with reference to March 16, 1920.

32. CEIP Records, vol. 320, June 7, 1920, Dodge to Haskell.

33. CEIP Records, vol. 53, July 9, 1920, Severance to Butler

34. Bainbrige Colby (1869-1950), је био државни секретару периоду 1920-1921, на крају Вилсонове администрације. Био је врло близак В. Вилсону.

35. CEIP Records, vol. 53, July 19, 1920, Haskell to Finch

36. CEIP Records, vol. 53, August 2, 1920, Grouitch to Haskell

37. CEIP Records, vol. 320, August 10, 1920, Haskell to Dodge

38. CEIP Records, vol. 53, July 9, 1920, Severance to Butler

39. CEIP Records, vol. 121, June 17-18, 1914, Commission des Balkans (на француском).

40. CEIP records, vol. 320, May 7, 1920, Butler to Vesnitch. Le Centre Europeen de la Dotation Carnegie 1911-1921, p.31, more than 140 titles. CEIP Records, vol. 56, March 2, 1921, Haskell to Finch

41. CEIP Records, vol. 56, April 7, 1920, Trabold to Scott-Brown

42. The Guaranty Trust је основан 1864. Године 1920, издат је у закуп Карнегијевој задужбини. GTC је такође био задужен за финансијске операције у Лувену и Ремсу.

43. CEIP Records, vol. 53, April 8, 1920, Haskell to Finch, and April 8, 1920, Haskell to Severance.

44. CEIP Records, vol. 320, Minutes of Meeting of February 28, 1921, vol.56, March 9, 1921 Haskell

to Finch, vol. 320, Minutes of Meeting of July 2, 1921, vol. 63, July 30, 1921 Bank Franco-Serb (на француском).

45. CEIP Records, vol. 56, September 30, 1921, Haskell to Finch.

46. Каспер који је тада имао 28 година, рођен је у Минесоти 1893. Његов деда је 1846. емигрирао у САД из Баварске.

47. CEIP Records, vol. 53, November 17, 1920, Severance to Butler.

48. CEIP Records, vol. 53, November 22, 1920, Butler to Scott-Brown. RMBL, Butler's papers vol.372, December 24, 1920, Butler to Severance.

49. CEIP Records, vol. 56, January 27, 1921, J. Brown-Scott to Vesnitch, vol. 320, February 26, 1921, Grouitch to Haskell.

50. CEIP Records, vol. 320, October 7, 1920, Dodge to Haskell.

51. CEIP Records, vol. 56, Capser Report, September 28, 1921.

52. *Ibid.*

53. С. Прибићевић (1875-1936). Он је представљао Србе из Хрватске и присуствовао Националном сабору (Загреб, 1918). Министар унутрашњих послова прве владе и до 1925. неколико пута министар.

54. RMBL, Butler's papers vol. 372, September 16, 1920, Severance to Butler. CEIP Records, vol.320, March 25, 1921, Report Capser.

55. CEIP Records, vol. 53, July 21, 1920, Haskell to Finch, vol, 320, February 5, 8, 1921, Dodge to Haskell.

56. CEIP Records, vol. 320, Capser Report, Minutes of meeting, February 28, 1921.

57. CEIP Records, vol. 320, Capser Report, Minutes of meeting, March 11, 1921.

58. CEIP Records, vol. 320, Yovanovitch to the CEIP Committee, March 17, 1921.

59. CEIP Records, vol. 320, Capser to the CEIP Committee, April 15, 1921.

60. CEIP Records, vol. 56, Final Capser Report, September 28, 1921.

61. G. Bobinsky: Carnegie Libraries, Chicago, 1969. J. Bertram, Карнегијев секретар је 1911. написао

„Белешке о изградњи библиотека“, као водич, са основним захтевима. Објављена је у шест издања.

62. CEIP Records, vol. 320, Capser to the CEIP Committee, April 30, May 16, 1921.

63. CEIP Records, vol. 320, Capser to CEIP Committee, May 16, 1921.

64. CEIP Records, vol. 320, Capser Reports, Minutes of meetings May 21 and 24, 1921.

65. Месец дана касније, комунисти су убили министра унутрашњих послова, Милорада Драшковића. Консеквентно, забрањена је и прешла је у илегалу.

66. CEIP Records, vol. 63, Politika, June 23, 1921. Говоре су одржали градоначелник Београда, ректор, министри образовања и унутрашњих послова, отправник послова САД, Капсер и један српски студент.

67. CEIP Records, vol. 56, Capser Report, June 24 and September 28, 1921.

68. CEIP Records, vol. 320, Capser Reports, July 30 and August 6, 1921.

69. CEIP Records, vol. 320, Capser Reports, July 2, 1921.

70. CEIP Records, vol. 63, Amy Jones to Finch, August 14, 1925.

71. CEIP Records, vol. 63, Capser to CEIP, Marsh 19, 1921. Капсер је прихватио позив после консултација са Персивалом Доцем.

72. CEIP Records, Vol. 320, Capser to Haskell, Marsh 25, 1921.

73. CEIP Records, vol. 56, Capser to CEIP Committee, April 15, 1921.

74. Heindrick, Burton: The Life of Andrew Carnegie, New York, 1962.

75. CEIP Records, vol. 57, Haskell to Finch, October 11, 1921, Finch to Haskell, October 24, 1921, Haskell to Finch, May 5, 1922. Биста је такође постављена у Фарњијеу и Универзитету у Страсбуру.

76. CEIP Records, vol. 57, Finch to Estournelles de Constant, February 28, 1923.

77. CEIP Records, vol. 320, Dodge to Haskell, December 22, 1922, Gavrilovic to Dodge, December 21, 1922, Haskell to Dodge, January 10, 1923.

78. CEIP Records, vol. 320, Haskell to Dodge, September 29, 1922. Године 1926. изабрана је друга верзија.

79. CEIP Records, vol. 56, Capser final report to CEIP, September 28, 1921.

80. CEIP Records, vol. 56, Capser to CEIP, September 28, 1921.

81. CEIP Records, vol. 320, N. Pashitch to Capser, July 30, 1921. Капсер је примио писмо захвалности и од Прибићевића.

82. L. Trgovcevic,: Mabel Grujic-An American in Serbia. Contributions on her Humanitarian Work during the WWI. In: 125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia, Belgrade University, 2008.

83. RBML, Butler's paper, vol. 169, Grouitch to Butler, December 1933.

Литература

American National Red Cross. 1917. The Work of the American Red Cross: report by the War Council of Appropriations and Activities from the outbreak of the war to November 1917, Washington DC.

American National Red Cross. 1919. The Work of the American Red Cross during the War: a statement of finances and accomplishments, January 1, 1917 to February 28, 1919, Wahsington DC.

Clayer, Nathalie. 2007. Aux origines du nationalisme albanais. Paris: Karthala.

Heindrick, Burton. 1962. The Life of Andrew Carnegie, New York.

Mitrović, Andrej. 2007. Serbia's Great War, London: Hurst&Company.

Reed, John. 1916. The war in Eastern Europe, New York.

Stanoiewitch, George M. 1915. Le Bombardement de l'Université de Belgrade, Paris: Vermot.

Trgovčević, Ljubinka. 2008. Mabel Grujic - an American in Serbia. Contributions on her Humanitarian Work during the WWI. In 125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia, Belgrade University.

Vesnić, Milenko. 1921. La Serbie à travers la Grand Guerre, Paris: Bossard.